

ОЛЕКСАНДР РЕЗНІК,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Соціальна легітимація української державності: методологічні і методичні проблеми вивчення

Abstract

The paper presents methodological and procedural aspects of the Ukrainian statehood legitimization. The following empirical indicators of legitimacy have been analyzed: declarative attitudes, factual judgments, rational judgments, as well as emotional and evaluative judgments of Ukrainian citizens about their native land and state. The author suggests studying new legitimization of Ukrainian statehood with the help of attitude and practices of the population.

Стабільність та інтеграція суспільств, що здобули державність, насамперед залежать від сприйняття населенням власної країни як політично інституціоналізованої. З огляду на ризики політичної нестабільності остаточною легітимація української державності є актуальною соціальною проблемою. Складні процеси громадянської самоідентифікації українського соціуму проходять в умовах соціальних суперечностей між носіями україноцентричних та реінтеграційних щодо колишнього Союзу преференцій. Невипадково дослідженню проблеми підтримки незалежності України, сприйняття країни та шляхів її розвитку присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних учених. Однак їх аналіз засвідчує, що існують суттєві розбіжності в індикаторах вимірювання громадської думки, зокрема, щодо

легітимації державності¹. Водночас соціологічні дослідження засвідчують вагому амбівалентність вербальної та реальної політичної поведінки населення. Отже, виникає потреба у систематизації методик дослідження цієї проблеми та виокремленні найперспективніших.

У зв'язку з цим проаналізуємо індикатори, за якими операціоналізуються соціологічні показники легітимності. За основу візьмемо типологію суджень, яку запропонував Є.Головаха, а саме поділ їх на декларативно-установчі, фактологічні, раціонально-оцінні та емоційно-оцінні [1, с. 7].

Стосовно легітимації української державності *фактологічні судження* фіксують наявність у житті людини тих подій, які пов'язані безпосередньо з питаннями суверенітету, державного устрою. Ці показники відбивають також ті сфери життя індивіда, які стосуються його взаємодії з державними та правозахисними установами. Соціологічних досліджень щодо фактологічних суджень, які б безпосередньо заторкували питання легітимності української державності, дуже мало. Водночас такі судження можуть не відбивати дійсної поведінки людей, особливо коли йдеться про події, що відбулися достатньо давно. Яскравим свідченням може слугувати опитування центру "СОЦІС" у березні 1996 року, коли було застосовано фактологічні індикатори. На запитання "Як Ви голосували на референдумі 1 грудня 1991 року?" тільки 50% опитаних стверджували, що на минулому референдумі вони висловилися позитивно (ця цифра коливається між 10% у Криму і 76% — що також значно менше, ніж насправді було зафіксовано на зорі незалежності, — у Західному регіоні). 32% респондентів заявили, що не брали участі в референдумі, що також не відповідало дійсності (у референдумі взяло участь близько 85% дорослого населення України) [2, с. 93–94]. І хоча за десятиліття після грудневого референдуму 1991 року цілком природно зросла кількість тих, хто справді на час референдуму був неповнолітнім, аналогічні результати виявилися й у серпні 2002 року, коли тільки 47,5% опитаних Центром ім. О.Разумкова зазначили, що підтримали проголошення незалежності України, 28,8% заявили, що не голосували, 11,5% — що не підтримали проголошення незалежності, 11,9% — що не пам'ятають [3].

Втрата державою економічних можливостей для реалізації своїх традиційних патерналістських функцій за збереження сталих виявів патерналістських настроїв населення посткомуністичної країни призвела до фрустрації масових очікувань, особливо соціально-економічних, пов'язаних із перспективами української незалежності початку 1990-х, що стало однією з причин зростання емоційного "протестного" неприйняття української державності [4, с. 112].

До *раціонально-оцінних суджень* слід відносити ті показники, що характеризують думку людей стосовно раціональності та доцільності тих чи тих

¹ Процес легітимації державності як соціальний аспект інституціоналізації передбачає насамперед формування згоди громадян з наявною політико-економічною й адміністративно-територіальною структурою та системою задоволення їхніх соціокультурних потреб. Виходячи з цього, державність може вважатися легітимною, якщо: 1) суспільство загалом визнає соціальні правила щодо економічних відносин, взаємовідносин між центром і периферією, порядку задоволення соціокультурних потреб (а отже, не протидіє цим правилам); 2) у суспільстві домінує ідентифікація з власною країною і наявна громадянська солідарність.

політичних рішень (“згоден — не згоден”, “правильно — неправильно”), зв’язок цих рішень з інтересами людей. Такі показники виявляють ступінь декларативної підтримки чи заперечення різних напрямів розвитку суспільства, суверенітету країни.

Ще до набуття Україною незалежності українські соціологи вивчали громадську думку щодо шляхів розвитку України, її національного суверенітету. Опитування киян у 1990 і 1991 роках показали неоднозначні тенденції у змінах громадської думки. Завдяки застосуванню показників, які виявляли раціонально-оцінні судження, вдалося зафіксувати підвищення обережності киян у 1991 році стосовно набуття атрибутів реального суверенітету у зв’язку з можливою дестабілізацією політичної обстановки. Разом із тим дослідження дали змогу зафіксувати тенденцію зростання популярності у масовій свідомості городян ідеї створення незалежної Української держави: якщо у 1990 році більшість із них усе ще виступали проти виходу України зі складу СРСР, то в липні 1991-го, напередодні путчу, вже домінували прихильники виходу, серед яких зросла і кількість налаштованих на негайне відокремлення [5, с. 104].

Після проголошення Україною незалежності перед країною постало питання про набуття такого важливого атрибуту державності, як кордони. Якщо на заході країни наявні ще радянські кордони автоматично стали українськими і масовій свідомості не довелося конструювати їх наново, то кордони з Молдовою, Білоруссю та Росією для переважної більшості населення постали як несподівана перепона у звичній структуризації пострадянського простору. З часом відбувся хоча й болісний, але неминучий процес реструктуризації. Про це свідчать дослідження, проведені в рамках соціологічного моніторингу 2003 року¹. У відповідь на запитання про режим на державному кордоні 24,7% респондентів наголосили, що потрібно повернутися до стану, який був за часів СРСР. Залишити ситуацію без змін зголосилося 10,1% опитаних. Посилити прикордонний контроль, але без віз для колишніх громадян СРСР пропонували 25,8% респондентів, натомість на запровадженні візового для всіх іноземців режиму наполягали 12,8% опитаних. Не визначилися у цьому питанні 26,9% українських громадян. Таким чином, близько чверті мешканців України і далі структурували соціальний простір у тому вигляді, який узвичаївся впродовж тривалого відтинку їхнього життя: серед цієї групи респондентів, звісно, виявилось найбільше людей похилого віку. Але можна констатувати, що майже половина респондентів під впливом реалій існування Української держави починають по-новому конструювати соціальний простір.

Натомість Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) з кінця 1991 року багаторазово проводив опитування дорослого населення щодо

---

¹ Щорічний соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України здійснюється з 1994 року (розробники програми — Н.Паніна та Є.Головаха). З 2002 року спеціальною комісією (В.Ворона, Н.Паніна, Ю.Саєнко, Є.Головаха, К.Грищенко, А.Ручка, В.Тихонович, М.Шульга, О.Лисенко) розроблено оновлену систему соціальних показників. Розрахункова вибірка (автори — Н.Паніна, М.Чурилов) охоплює 1800 осіб, які репрезентують доросле населення України (18 років і старші) за статтю, віком, освітою, типом поселення та областями.

ставлення до незалежності України; в них застосовуються раціонально-оцінні індикатори. Методика визначення підтримки незалежності України ґрунтується на тому, що вибір у відповідь на запитання “Якими б Ви хотіли бачити взаємовідносини України з Росією?” варіантів “Вони мають бути такими самими, як з іншими державами: із закритими кордонами, візами, митницями” і “Україна і Росія мають бути незалежними, але дружніми державами: з відкритими кордонами, без віз та митниць” означає підтримку незалежності, тоді як вибір варіанта “Україна і Росія мають об’єднатися в одну державу” означає відмову від незалежності [докл. див.: 6]. Розрахунки виявили, що поширеність позитивного ставлення до державної незалежності України серед її громадян найтісніше пов’язана з мірою задоволеності серед них станом справ у країні: коефіцієнт парної кореляції між цими змінними дорівнює 0,92 (рівень значимості $p = 0,001$) [6, с. 46].

До *емоційно-оцінних суджень* слід відносити ті індикатори, які ґрунтовані на відчуттях індивіда (переживання симпатії/антипатії, надії/сумніву, захоплення/розчарування тощо) щодо країни проживання. Ці показники дають змогу виявити загальну позитивну, негативну чи нейтральну оцінку відносно предмета дослідження (в нашому випадку — держави, країни, суверенітету, політичних інститутів). До цієї категорії суджень належать оцінка гордості щодо власного громадянства та сприйняття власної країни проживання як Батьківщини. Нижче ми наводимо дані моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України [7, с. 81] (див. табл. 1). Для визначення міри гордості мешканців України своїм громадянством визначався середній бал за шкалою, де відповідь “зовсім не пишаюся” — як 1, відповідь “радше не пишаюся” — як 2, “важко сказати” — як 3, “радше пишаюся” — як 4, “дуже пишаюся” — як 5 балів. Таким чином, величина середнього бала, що характеризує міру гордості населення, може варіювати від 1 до 5 балів. Значення, що не перевищує 2 бали, свідчить загалом про відсутність гордості українським громадянством. Середній бал, що перевищує 3, свідчить загалом про певну міру гордості своїм громадянством, а перевищення 4 балів — про домінування цього почуття.

Таблиця 1

Динаміка розподілу відповідей на запитання “Якою мірою Ви пишаєтеся чи не пишаєтеся тим, що є громадянином України?”

Варіанти	2002	2003	2004	2005	2006
Зовсім не пишаюся	6,6	8,8	8,9	5,2	7,1
Радше не пишаюся	11,5	16,3	15,7	9,7	12,4
Важко сказати	40,8	40,7	37,7	31,4	35,2
Радше пишаюся	30,8	27,9	30,0	38,3	33,2
Дуже пишаюся	10,1	6,2	7,7	15,3	11,9
Середній бал	3,3	3,1	3,1	3,5	3,3

Як бачимо, дані свідчать про існування у масовій свідомості ледь помітного переважання гордості за власне громадянство. Відразу після “помаранчевої революції” спостерігалось невелике зростання почуття гордості, але у 2006 році цей показник дещо знизився до стану 2002 року. Цікаво, що, за да-

ними Всеросійського центру дослідження громадської думки (ВЦДГД) за 1994 рік, країна як предмет гордості виступала рідше, ніж у контексті громадянської належності [8, с. 223]. На думку Ю.Левади, до поняття “країна” люди включають оцінки її сьогоденішнього стану та її політичних інститутів тощо, тоді як громадянство означає ідентифікацію з державою безвідносно до її мінливого становища [8, с. 223]. Хоча слід зазначити, в українській ситуації дослідження фіксують як коливання національно-державної ідентифікації населення, детерміновані масштабними політичними кризами у 1993–1994 та 2001 роках, так і зростання та стабілізацію останніми роками [див.: 9].

Феномен інтеріоризованого громадянства тісно пов'язаний із феноменом Батьківщини, виявленим В.Тихоновичем [10]. Емоційний характер цього феномена відображається в тому, що як об'єкт ідентифікації Батьківщина відноситься до первинних реалій соціалізації індивіда (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка розподілу відповідей на запитання
“Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?”***

Варіанти	2002	2003	2005	2006
Так	84,2	76,7	90,6	89,5
Важко сказати	11,7	16,8	6,1	6,9
Ні	4,1	6,4	3,3	3,6

* Дані за 2002, 2003, 2005 роки становлять результати моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України, $N = 1800$; за 2006 рік — опитування Інституту соціології НАН України у рамках загальнонаціонального репрезентативного омнібуса “Громадська думка в Україні — 2006”, проведеного методом роздаткового анкетування Інститутом соціології НАН України у квітні–травні 2006 року (координатор проекту — О.Стегній; вибірка $N = 1800$, репрезентативна для дорослого населення (віком понад 18 років) 24 областей України, АР Крим та м. Севастополя).

До того ж виявлено, що ті, в кого більша частина дитинства пройшла за межами України, меншою мірою ідентифікують Україну як свою Батьківщину, ніж народжені на цій території¹. Отже, місце народження, територія, де тривало дитинство, є важливим просторовим об'єктом, який емотивно засвоюється під час первинної соціалізації. “Функція “місця народження” — первинна соціалізація людини, що визначається взаємодією генетичних, сімейних, шкільних її програм. Звернення до них у дорослому стані — елемент індивідуального, суто внутрішнього самоствердження, демонстративна ідентифікація з батьківською традицією, і водночас із власною “дитячою” моделлю інтегрального світу, яка зберігає своє значення в багатошаровій структурі особистості” [11, с. 7].

¹ Про це свідчить аналіз відповідей груп людей, дитинство яких проходило як в Україні, так і за її межами, на запитання “Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?”. Моніторингове дослідження 2005 року засвідчило, що серед тих, чие дитинство пройшло в Україні, 92,9% сприймають її як свою Батьківщину; натомість серед тих, у кого дитинство пройшло за межами України, таких 64,2%.

Так, у моніторинговому дослідженні Інституту соціології НАН України 2002 року з усіх запропонованих варіантів найчастіше згадуваним виявився уявлення про свою Батьківщину як “місце, де народився і виріс” (64,2%). Тобто йдеться “не стільки про зовнішні об’єктивні складові життєдіяльності, скільки про глибокі суб’єктивні сприйняття цього феномена на рівні переживань, не стільки про роботу розуму, скільки про роботу “серця” (“душі”)” [10, с. 143]. У тому самому дослідженні із наведених суджень щодо України 86,1% опитаних обрали судження “це моя країна” і лише 2,4% — “це чужа для мене країна”. Семантичне значення варіанта відповіді “це моя країна” відбиває емоційне сприйняття державно-правових і політичних структур. Як зазначає Ю.Левада, “на цьому рівні належність (громадянська), підпорядкування регулятивній системі (правовій чи тій, що її заступає), державне самовизначення (стосовно решти світу) і “просто” символічна ідентифікація (з такими категоріями, як історія, земля, народ) безпосередньо виступають чинниками граничної інтеграції суспільства” [11, с. 7].

Утім, на відміну від поняття “Батьківщина”, питання державної незалежності країни асоціюється насамперед із верховенством і незалежністю влади, політичною самостійністю і незалежністю держави у політичній і господарчій діяльності. Тобто йдеться про цінність категорії “України” у сенсі незалежної країни. З таблиці 3 бачимо, що для досить вагомої кількості респондентів важливий національний суверенітет. Про це свідчить той факт, що зазначений показник перевищує 4 бали: така величина середнього бала означає домінування важливості державної незалежності.

Таблиця 3

Відповіді на запитання “Оцініть ступінь важливості особисто для Вас державної незалежності країни”*

Варіанти	2002	2003	2006
Зовсім не важливо	2,0	2,5	3,3
Скоріше не важливо	4,8	3,4	4,7
Важко сказати, важливо чи ні	18,4	20,0	18,5
Скоріше важливо	29,7	32,6	37,2
Дуже важливо	45,1	41,5	36,3
Середній бал	4,1	4,1	4,0

* Дані за 2002–2003 роки становлять результати опитування моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України, $N = 1800$; за 2006 рік — опитування Інституту соціології НАН України у рамках omnibus “Громадська думка в Україні–2006”, $N = 1800$.

До декларативно-установочних суджень слід віднести ті показники, які стосуються готовності людей діяти в той чи той спосіб за певних суспільних обставин. Показники даної категорії суджень у сукупності відбивають особливості декларативного рівня масової свідомості в її емоційній, раціональній і поведінковій складових. Тому ці показники найповніше відбивають предмет дослідження.

У цьому контексті особливого значення набуває виявлення поведінкових установок громадян щодо української державності. Як свідчить опитування,

проведене фондом “Демократичні ініціативи” 1995 року в Києві, Донецьку, Львові та Сімферополі¹, відповідаючи на запитання “Якби референдум з питання про незалежність України відбувся тепер, який був би Ваш вибір?”, 47,3% виборців проголосували б на користь незалежності України; 21,1% — проти незалежності; 18,7% — не взяли б участі у референдумі; 12,8% — вагалися б з відповіддю. Таким чином, попри вже згадуване зростання емоційного “протестного” ставлення до української державності у початкові роки незалежності, близько половини дорослого населення вже в середині 1990-х років готові були знову підтримати ідею національного суверенітету.

Це підтверджують дані щорічних опитувань Центру ім. О.Разумкова напередодні Дня Незалежності, що їх люб’язно надав нам заступник директора соціологічної служби цієї установи М.Міщенко² (див. табл. 4). До того ж останніми роками зафіксовано зростання декларативної підтримки можливого референдуму щодо проголошення державної незалежності України та зменшення тих, хто не брав би участі в ньому. Симптоматичним є й те, що попри революційний сплеск соціального оптимізму на початку 2005 року та повернення у 2006 році атитюдів населення стосовно більшості суспільних проблем переважно до вихідних позицій, підтримка незалежності України зберегла свої позиції.

Доволі незвичне запитання було запропоновано респондентам 20–27 грудня 2005 року ($N = 2009$) соціологічною службою Центру ім. О.Разумкова: “Чи готові Ви захищати свою країну у випадку війни?”. Хоча позитивні відповіді загалом набагато переважали негативні за кількістю, виявилися помітні регіональні відмінності щодо такого роду декларативно-установочного судження (див. рис.). Якщо на Заході прогнозовано набралось дві третини можливих патріотів, то майже таку ж кількість бажаючих захищати свою країну помічено також на Півдні, тоді як у Центрі таких — більше поло-

¹ Соціологічне дослідження «Соціально-політичний портрет чотирьох міст України» проведено методом анкетування у травні 1995 року Фондом «Демократичні ініціативи». Квотна вибірка у поєднанні з маршрутним методом (автори — Є.Головаха, І.Бекешкіна) охоплює 400 респондентів у кожному місті, які є громадянами віком понад 18 років, що не перебувають на даний момент у лікарні або в ув’язненні та не проходять строкову військову службу. Похибка репрезентативності за основними соціально-демографічними показниками не перевищує 5,0% (див.: <http://www.queensu.ca/csd/ukarchive/US950501/US950501DESC.HTM>).

² Дослідження проведені соціологічною службою Центру ім. О.Разумкова: з 14 до 23 серпня 2001 року в усіх регіонах України (опитано 2007 респондентів віком від 18 років, похибка вибірки — 2,3%); з 7 до 16 серпня 2002 року в усіх регіонах України (опитано 2004 респонденти віком від 18 років, похибка вибірки — 2,3%); з 4 до 12 серпня 2003 року в усіх регіонах України (опитано 2019 респондентів віком від 18 років, похибка вибірки — 2,3%); з 22 до 28 липня 2004 року в усіх регіонах України (опитано 2014 респондентів віком від 18 років, похибка вибірки — 2,3%); з 5 до 12 серпня 2005 року в усіх регіонах України (опитано 2011 респондентів віком від 18 років, похибка вибірки — 2,3%); з 12 до 18 липня 2006 року в усіх регіонах України (опитано 2012 респондентів віком від 18 років, похибка вибірки не перевищує 2,3%). У всіх дослідженнях використовувалася багатоступенева випадкова вибірка з квотним добором респондентів на останньому щаблі, репрезентативна для дорослого населення України.

вини. Найменше число тих, хто буде боронити країну у випадку війни, зафіксоване на Сході — 42,1% опитаних, які, однак, переважили кількість тих, хто дав негативну відповідь. Примітно, що “державних нігілістів” на Сході нараховується найбільше з усіх регіонів — третина [12].

Таблиця 4

Відповіді на запитання “Якби референдум щодо проголошення державної незалежності України відбувався сьогодні, то як би Ви на ньому проголосували?”, %

Варіанти	Серпень 2001	Серпень 2002	Серпень 2003	Липень 2004	Серпень 2005	Липень 2006
Підтримав би незалежність України	50,7	48,2	46,5	53,1	59,5	58,8
Не підтримав би незалежність України	28,8	33,6	29,8	27,6	19,6	20,1
Не брав би участі в референдумі	19,3	17,1	13,3	9,0	9,9	9,4
Важко відповісти	?	?	10,4	10,1	10,8	11,6
Не відповіли	1,2	1,1	0,0	0,2	0,2	0,1

* У серпні 2001 і в серпні 2002 років в опитувальниках був відсутній варіант відповіді “важко відповісти”.

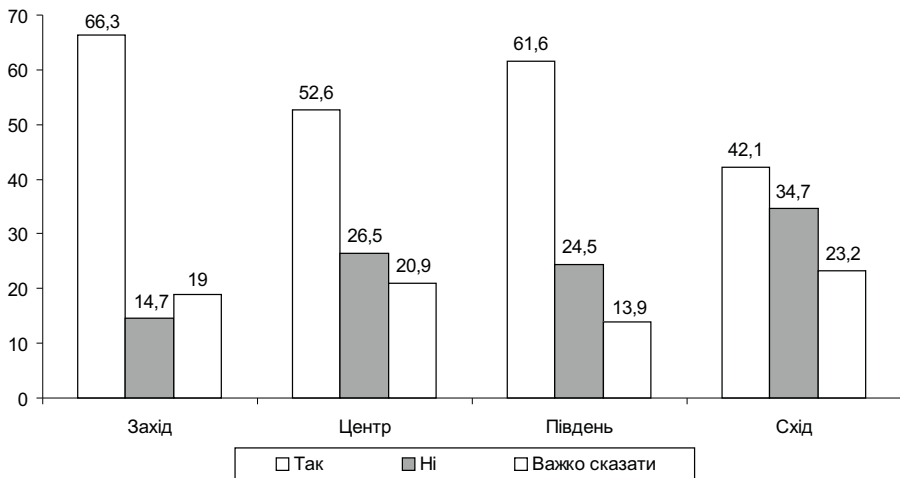

Рис. Регіональний* розподіл населення України на підставі відповідей на запитання “Чи готові Ви захищати свою країну у випадку війни?”.

*Регіони:

Захід (Волинська, Рівненська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Закарпатська, Чернівецька області);

Центр (Житомирська, Київська (разом з Києвом), Сумська, Чернігівська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська, Хмельницька області);

Південь (АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області);

Схід (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Донецька, Луганська області).

Таким чином, показники легітимності свідчать загалом про домінування позитивного ставлення суспільства до України як власної країни та держави. Застосування показників, які розкривають декларативно-установочні, раціонально-оцінні та емоційно-оцінні судження респондентів щодо різних аспектів соціальної легітимності української державності, безумовно, є важливим кроком до її пізнання. Водночас слід зважати на те, що феномен української державності нерозривно пов'язаний з історичним досвідом прагнення населення інтегруватися у ширшу державно-територіальну спільноту. Досі точаться дискусії, до якого типу соціальних феноменів (цю типологію запропонував Є. Головаха [13]) слід віднести синдром української державності: до універсальних феноменів неприйняття власної державності, яке в нашому випадку нібито криється у глибинних етнокультурних коренях антидержавності українців; до періодичних феноменів, коли після чергового здобуття незалежності виникає потреба в інтеграції, в даному разі з Росією; чи до кумулятивних феноменів, коли внаслідок різних зовнішніх впливів ідея впровадження державності весь час запізнюється, але ніколи не зникає? Так чи інакше, одночасна популярність серед населення України двох геополітичних векторів — східнослов'янського об'єднання і Європейського Союзу — свідчить про наявність амбівалентності зовнішньополітичних преференцій українського суспільства.

Звісно, розглядаючи проблему соціальної легітимації української державності, не можна недооцінювати результатів соціологічних досліджень щодо зовнішньополітичних орієнтацій населення, але слід пам'ятати про феномен незбігу вербальної і реальної поведінки. Потрібні “вагоміші підстави, ніж “самозвіти” респондентів, отримані у відповідях на прямі запитання анкети” [14, с. 112–113]. Саме підхід, ґрунтований на фактологічних судженнях населення, дав змогу виявити феномен суб'єктивного зубожіння, коли стереотипне бачення суспільного розвитку, а не об'єктивний стан, зумовлює бачення власного матеріального становища [14, с. 30–35]. Брак однозначності В.Оссовський пояснює тим, що “стикаються різні спеціалізовані та повсякденні ідеології та системи декларованих і визнаних цінностей, коли їх інтерналізація і перетворення в цінності ще не відбулися остаточно, коли орієнтацію на принципи та цінності економічного життя, безпосередньо пов'язані із задоволенням життєвих потреб і буденних інтересів, коригує практика повсякдення, а інші, політичні та соціокультурні цінності, коригує наявний стан успадкованого від тоталітарного минулого відчуження мас від політичної практики, через що вони інтерналізуються в кращому разі на рівні визнання, але не стають регуляторами практичних соціальних дій на політичному полі” [15, с. 120–121].

На думку В.Тихоновича, у проективній ситуації (йдеться про суб'єктивні уявлення), люди надають перевагу тим чи іншим видам діяльності, свідомо орієнтуються на власні потреби й інтереси, водночас, зазнаючи впливу громадської думки та ефектів масової свідомості. Тобто в даному разі з'ясовується психологічний бік привабливості якогось об'єкта. Натомість реальні заняття виявляють інституціональний бік діяльності [16, с. 517].

Феномен амбівалентності геополітичних орієнтацій населення не останньою чергою зумовлений незавершеною інституціоналізацією політичного простору України. Упродовж 1990-х років формування державної вертикалі сприяло централізації політичного механізму держави. Але із упровадженням політичної реформи, коли парламентсько-президентська форма правління увиразнила різновекторність (справжню чи позірну) зовнішньополітичних поглядів політичних еліт, процес повторної інституціоналізації (реінституціоналізації) політичного простору несе із собою черговий виток нестабільності. Тому, розглядаючи проблему легітимності державності за умов суспільних трансформацій, слід зважати на особливості формування поведінки людей.

Спираючись на фундаментальні положення структурно-функціональної соціології та на власні багаторічні дослідження, Н.Паніна розробила концептуальну модель ціннісно-нормативної регуляції соціальної поведінки людей та особливостей детермінації їхнього психологічного стану за умов стабільного і нестабільного суспільства [17, с. 6–7]. У стабільному суспільстві поведінку членів спільноти регулює ціннісно-нормативна система як безпосередньо через рольові очікування щодо поведінки людей з різними соціальними статусами, так і опосередковано — формуючи свідомість. Натомість у нестабільному суспільстві, де ціннісно-нормативна система піддається руйнуванню і виникає стан аномії, поведінка зумовлюється передусім особливостями індивідуальної свідомості його членів. Вирішального значення набуває афективний, когнітивний і моральний потенціал індивідуальних особливостей свідомості та поведінки людей.

Феномен подвійної інституціоналізації зумовлює те, що об'єктивні дії дуже часто не збігаються з вербальними ставленнями індивідів до тих чи тих проблем. Оскільки реінституціоналізація — феномен тимчасовий, то поступово з'являється місце для неінституціоналізованого соціального простору, який і є джерелом інституціональних інновацій. У такій ситуації, на думку О.Злобіної, особливу роль у перебігу суспільних перетворень набуває особистісна суб'єктність. У кризові періоди ситуація реструктуризації соціальної реальності набуває для людей особистісного характеру. Вони мимоволі залучаються до процесу перетворень. Саме неструктуровані образи бажаного, наприклад образ майбутнього життя, великою мірою визначають їхні поведінкові стратегії. У результаті свідомого спрямування соціальних практик у бік бажаних суспільних змін відбувається актуалізація прихованого потенціалу, який зберігався в культурі й разом з новими та оновленими символічними полями забезпечує узгодження трансформаційного процесу в суспільстві. “Хоча практики змінюються як реакція на стан соціальної структури, суб'єкти не просто заміщують наявні позиції, а створюють їх, продукуючи нові соціальні стосунки, й тим самим, інституціоналізуючи нові соціальні позиції” [18, с. 15].

Подвійна інституціоналізація українського суспільства (в нашому випадку — підтримка ідеї незалежної держави та високий показник інтеграційних прагнень до східнослов'янського союзу) зумовлює необхідність звернення до вивчення об'єктивних дій громадян. Саме крізь призму цих дій потрібно, на нашу думку, вивчати проблему легітимності державності. Та-

кими об'єктивними діями є, зокрема, соціальні практики населення, які, на думку І.Попової, є “основою легітимації і будь-якого різновиду згоди” [19, с. 131].

У цьому ключі Н.Костенко звертає увагу на два типи легітимації ідентичностей: легітимацію за атитюдом та легітимацію за фактом, співвідношення між якими буває різним в історично особливих дискурсивних формаціях. Вона зазначає, що “легітимацію за установкою, чим інституційно контролюється причетність до культурної норми, дедалі частіше заступає легітимація за фактом, що вражає своєю результативністю і продуктивністю, тобто презумпція ідентичності на підставі культурного досвіду” [20, с. 69].

За цих обставин вивчення проблеми легітимації державності має здійснюватися за аналогією з дослідженням проблеми ідентифікації громадської думки. Чинники методичного походження, пов'язані з впливом соціального диморфізму (почергової орієнтації у своїх діях на публічну і приватну ціннісно-нормативні системи), часто ускладнюють виокремлення громадської думки. Як зазначає В.Осовський, було б вельми проблематично робити висновок, що здобуті у першому наближенні дані опитування справді відбивають сформовану громадську думку цілісних соціальних суб'єктів. Тому, досліджуючи громадську думку про соціополітичний устрій України, він вирізняє із загалу опитаних саме тих суб'єктів, які вже сформуливали свою громадську думку: низка запитань-фільтрів, які дали змогу виявити самооцінку поінформованості респондентів щодо суті досліджуваної проблеми, її зв'язку з їхніми інтересами та обговорення її у соціальному оточенні, дають змогу виокремити “лідерів думок”, погляди яких відрізняються від загалу [21].

У нашому випадку потрібно орієнтуватися на суб'єктів, які виявляють політичну активність. Саме політична активність суспільства вирішила долю президентських виборів 2004 року.

У рамках омнібуса “Громадська думка в Україні–2006”, що його проводив Інститут соціології НАН України, нами було запропоновано респондентам відповісти на запитання “У яких громадсько-політичних заходах Ви особисто брали участь упродовж останніх 12 місяців?”. Не вдаючись у деталі особливостей конвенціональних та неконвенціональних форм політичної участі населення України [докл. див.: 22], ми виділили окремо умовну групу “активістів”: тих, хто брав участь хоча б в одному громадсько-політичному заході (таких виявилось 35,3% опитаних), та умовну групу “абсентеїстів”: тих, хто у жодному з таких заходів участі не брав (64,7% респондентів). І хоча питома вага суб'єктів-“активістів” невелика, вельми значущою є їхня соціальна функція. “Активісти” не стільки є джерелом формування громадської думки щодо певної соціальної проблеми, скільки своєю активною позицією можуть функціонально впливати на схвалення чи спротив щодо неї. Саме “діяльнісна” функція “активістів” ставить питання про прогностичну вартість певної соціально-політичної проблеми. Тому позиція “активістів” є змістовним показником можливого “наповнення” неінституціоналізованого соціального простору. У зв'язку з цим становить інтерес співвідношення уявлень про бажане майбутнє України зі схильністю до участі у громадсько-політичних заходах (див. табл. 5).

Таблиця 5

Розподіл відповідей на запитання “Яке майбутнє України для Вас найбільш бажане?” за групами “активістів” і “абсентеїстів”, %, N = 1800

Шляхи розвитку	Населення загалом	“Активісти” N = 635	“Абсентеїсти” N = 1164
Україна має бути схожою на розвинуті країни Заходу	34,6	45,7	28,4
Україна має вибрати самобутній, лише їй одній притаманний шлях розвитку	24,8	22,5	26,0
Україна має бути у складі відновленого союзу колишніх радянських республік	30,2	26,9	32,0
Важко відповісти	10,5	4,9	13,6

Очевидно, що серед “активістів” набагато більша частка тих, хто бажає прозахідного шляху розвитку, ніж тих, хто прагне реставрації СРСР чи пропонує вибрати самобутній шлях розвитку. Натомість, серед “абсентеїстів” статистично значимої різниці у розподілі відповідей стосовно того чи того шляху розвитку не зафіксовано. Аналогічна картина спостерігається і щодо доцільності входження України до Європейського Союзу: серед “активістів” – 45,1% прихильників вступу України до ЄС і 28,5% противників, тоді як серед “абсентеїстів” – відповідно 27,3% проти 38,7%. Можливо, саме такий погляд на проблему та переважно прозахідна позиція регіональних політичних еліт, як засвідчило проведене Є.Головахою у 2003 році експертне опитування, яке зафіксувало майже однотайну орієнтацію керівників районного рівня на європейську інтеграцію [23, с. 127–128]), і пояснюють парадоксальний, на перший погляд, рух України на Захід попри амбівалентну геополітичну позицію населення.

Отже, вивчення процесу інституціоналізації новоствореної державності, її легітимації у рамках громадянських практик населення буде корисним, на нашу думку, для набуття адекватного знання про транзитивні суспільства. Принаймні запропонований підхід може стати підґрунтям для розроблення технології фіксації емпіричних ознак процесу інституціоналізації. Застосування такої процедури дослідження дасть також змогу нарощувати соціальне знання про закономірності функціонування новостворених держав.

Література

1. Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994–2003 / За ред. Н.В.Паніної. – К., 2003.
2. Стегній О.Г., Чурилов М.М. Регіоналізм в Україні як об’єкт соціологічного дослідження. – К., 1998.
3. Сайт Центру ім. О.Разумкова
http://www.uceps.org.ua/ua/opros/22/?show_q_id = 7&idTema = 0&m_razdel = 102.

4. *Степаненко В.* Етнос-демос-поліс: етнополітичні проблеми соцієтальної трансформації в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2002. — №2. — С. 102–120.
5. *Головаха Е.Н., Панина Н.В., Чурилов Н.Н.* Київ:1990-91 (Социологические репортажи). — К., 1992.
6. *Хмелько В.* Макросоціальні зміни в українському суспільстві за 10 років незалежності // Політична думка. — 2001. — № 3. — С. 33–49.
7. *Панина Н.* Українське суспільство 1992–2006: соціологічний моніторинг. — К., 2006.
8. *Левада Ю.А.* “Человек советский” пять лет спустя: 1989–1994 (предварительные итоги сравнительного исследования) // Куда идет Россия? Альтернативы общественно-го развития. — М., 1995. — Вып. II. — С. 218–229.
9. *Злобіна О., Резнік О.* Громадянський простір України: ступінь ідентифікації та чинники консолідації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 2. — С.177–194.
10. *Тихонович В.* Україна як суб'єктивна соціальна реальність // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2002. — № 4. — С. 134–155.
11. *Левада Ю.А.* Человек в поисках идентичности: проблема социальных критериев // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. — 1997. — № 4. — С. 7–12.
12. *Патриотизм по-украински* // Корреспондент. — 2006. — № 11. — С. 11.
13. *Головаха Е.И.* Исследование социальных феноменов эпохи постсоветизма: методология, теория, типология // Проблеми розвитку соціологічної теорії: Наукові доповіді та повідомлення першої Всеукраїнської соціологічної конференції. — К., 2001. — С. 13–19.
14. *Головаха Є.І.* Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні. — К., 1997.
15. *Оссовський В.* Громадська думка про соціополітичний устрій України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000. — № 4. — С.106–124.
16. *Тихонович В.О.* Життєві цінності та соціальна поведінка особистості // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. — К., 1999. — С. 510–524.
17. *Панина Н.* Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття та морально-психологічний стан за умов тотальної анонії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — № 1. — С. 5–26.
18. *Злобіна О.Г.* Особистість як суб'єкт соціальних змін : Автореф. дис. ... д-ра соц. наук. — К., 2005.
19. *Попова И.М.* Социальная практика как основа легитимации и согласия // Вісник Одеського національного університету. — Т. 8. — Вип. 9. Соціологія і політичні науки: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Соціальна політика і механізми інтеграції українського суспільства” 27–28 вересня 2002 року. — Одеса, 2003. — С. 128–134.
20. *Костенко Н.* Продуктування і легітимація культурних ідентичностей // Культура — суспільство — особистість : Навчальний посібник. — К., 2006. — С. 50–81.
21. *Оссовський В.Л.* Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації. — К., 1999.
22. *Резнік О.* Громадянські практики населення України // Українське суспільство 1994–2006: моніторинг соціальних змін. — К., 2006. — С. 337–347.
23. *Социология и политика. Материалы круглого стола и научной конференции социологов и политологов Украины и России (19–21 июня 2003 года)* / Под ред. Е.Головахи, М.Погребинского. — К., 2003.